

YENİ ÇORUM DEYİMLERİ DERLEMESİ ÜZERİNE

Nail Tan

2000'li yıllarda il, ilçe, köylerimizle ilgili müstakil atasözü ve deyim derleme kitaplarının arttığını memnuniyetle görmekteyiz. Bu artışta; üniversitele- rin, dolayısıyla Halk Bilimi Bölümü me- zunu gençlerin çoğalması ile özellikle belediye başkanlıklarının kitap yayım- lama çabalarının rolü büyüktür dene- bilir. Söz konusu kitaplarda, *Türk Di- li*'ndeki bazı yazılarımızda benzerlerini değerlendirirken sıklıkla eleştirdiğimiz derleme yöntemi, sınıflandırma ve anlam verme yanlışlarının azaldığını görmek, memnuniyetimizi daha da artır- maktadır. Çorumlu tarih öğretmeni (artık emekli) İbrahim Gösterir'in 2022 yılı başında yayımladığı deyim derle- meleri kitabı, işte bu tür bir çalışmadır:

İbrahim Gösterir, *Çorum Yöresi Deyim- ler Sözlüğü*, Çorum Belediyesi Kültür Ya- yınları, Ankara 2022, 239 s.

Ağız söz varlığı ve diğer anonim halk edebiyatı ürünleri derlemeleri bakı- mından Çorum en faal, en şanslı ille- rimizden biridir. İbrahim Gösterir, de- yim sözlüğünü hazırlarken bu elverişli ortamdan yararlanmayı tabii ki ihmal etmemiştir. Söz konusu elverişli or- tamın kitap bütünlüğünde kendisine sunduğu ve derlemelerine yön verdiği başlıca yayınlar şunlardır:

Gösterir, İbrahim, *Çorum Yöresi Ağızları Sözlüğü*, Ankara 2009, 380 s. Çorum Be- lediyesi Kültür Yayınları [Geliştirilmiş 4. bs., Ankara 2020, 500 s.]

Kerman, Tayyar, *Çorum Ağızından Der- lemeler*, ÇEVA Yayınları, İstanbul 1997, 142 s.

Kerman, Tayyar, *Ünlü Deyimlerin Yo- rumları ve Öyküleri*, Çorum 1998, 136 s.

Yoksul, Can, *Çorum Yöresi Sözlü Kültürü*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ço- rum 2013, 686 s.

Derleyicinin eski ve yeni dergilerdeki deyim derlemeleriyle ilgili yazıları ile TDK'nin *Derleme Sözlüğü*, *Bölge Ağızla- rında Atasözleri ve Deyimler* sözlüklerini taradığını da belirtmeliyiz. Ardından sözlü kaynaklardan derlemelerle on beş yılda yorucu, sabır isteyen bir çalış- madan sonra baskıya hazırladığı sözlü- ğünü yayım amacını, içeriğini ve yarar- lanılacaklara uyarılarını "On Söz"ünde (s. 5) şöyle ifade etmiştir:

"Bu sözlük çalışmamızın amacı; yöremiz- de kullanılan ancak henüz derlenip de- yim sözlüklerine girmemiş, dolayısıyla yaygınlaşmamış deyimleri toplayarak dilimizin varlığına küçük de olsa bir katkıda bulunmaktır.

Çorum Yöresi Ağızları Sözlüğü adlı çalış- mamızın 2009 yılında yapılan ilk baskı- sında, bulunabilen deyimler eklenmişti. Çok sayıda deyim derlememiz nedeniyle sonraki baskılara deyim eklenmemiş, bun- ların ayrı bir sözlükte değerlendirilmesi düşünülümüştür. Dolayısıyla bu derleme, on beş yıllık bir emeğin ürünüdür. Ancak bu çalışmaya alınan kimi söz öbeklerinin deyim sayılıp sayılmayacağı tartışmaya açıktır. İçlerinde deyim sayılmaması gere- kenler olabilir. Yapılacak değerlendirmeler, eleştiriler sonucunda deyim olmadığı belirlenenler, ileride yeni baskı yapılması durumunda ayıklanabilir.

Çorumlu yazarların, konusu Çorum'da geçen ya da bu yörede kullanılan deyim- lere yer veren öykü, roman, derleme ve araştırmaları çalışmamızın ana kay- nakları olmuştur. Ayrıca, çalışmamız- dan haberdar olup bildikleri, buldukları deyimleri ulaştırma inceliğini gösteren, hazırladığım sözlüğün taslağını incele-

yerek eksiklerini tamamlayıp yanlışlarını düzelten dostlarımız bu derlemenin geliştirilmesinde çok değerli katkılarda bulunmuştur.”

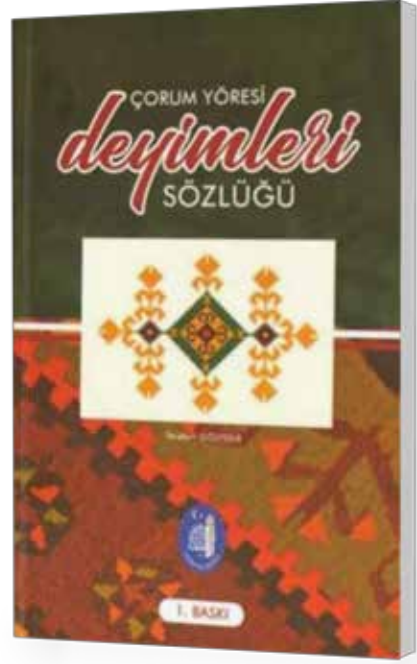
Derleyici, sözlüğünü hazırlarken iki kaynaktan yararlanmıştı:

1. Yazılı kaynaklar: Çorum sözlü halk kültürü derlemeleriyle ilgili basılmış sözlük, kitap, makale ve derleme yazıları; Çorum’un kültür ikliminde yazılmış olup basılmış veya basılmamış roman, öykü, gezi yazısı, anı gibi edebî ürünler; yayımlanmamış üniversite bitirme, yüksek lisans tezleri; bazı derleyicilerin getirdikleri basılmamış deyim derlemeleri.

2. Sözlü kaynaklar: Sözlüğün 238-239. sayfalarında listesi verilen 54 kaynak kişiyle yapılan görüşmelerden elde edilenler.

Sözlükte yer alan 1786 deyim yayımlanırken, Çorum’daki anlamları verilmiş, yöredeki kullanımına dair Çorum ağzıyla bir cümle veya anonim halk edebiyatından (mânî, türkü gibi) kısa alıntı tanık olarak gösterilmiştir. Ayrıca, doğuş hikâyesi bulunan deyimlere özel bir önem verilmiş, ayrıntılı açıklaması yapılmıştır. Söz gelimi şu deyimlerde görüldüğü gibi: *Ahmet Ağa’m yer* (s. 21), *Ben de Piroğlu’nun misafiriyim* (s. 49), *Cingöz’ün horozu gibi tek başına kalmak* (s.66), *Çömçü’nün eniği gibi* (s. 73-74), *Erkek sabun alır mı?* (s. 98-99), *Eskilerden kim kaldı, Yanığın Hanım’dan gayri* (s. 100), *Tatarın arkası geçti* (s. 205).

Derleyicinin sözlüğünü hazırlama temel amacının, sözlüklere girmemiş deyimleri bulup gün yüzüne çıkarmak, Türkçenin deyim dağarcığını daha da zenginleştirmek olduğunu “Ön Söz”ünde okumuştuk. Bu amacına ulaşmak için, derlediği deyimleri, önce “Açıklamalar” (s. 7-11) başlıklı yazısının sonunda sıraladığı 27 basılı ve TDK’nin

genel ağdaki *Deyimler Sözlüğü*’nde aramış; girmeyenleri veya çeşitleme durumundakileri, anlamca farklı olanları sözlüğüne almıştır. Diğer yandan, TDK’nin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nde bulunan sayısı oldukça fazla deyim, Çorum’da kullanıldığını belirtmek açısından, haklı olarak sözlüğüne dâhil etmiştir. Pek çok sözlükte benzerlerinin bulunmasına karşın, kendi ifadesiyle “gereksiz eleştirilere kapı aralamamak için” müstehcen deyimlere yer vermediğini belirtmiştir.

Sözlüğün can alıcı noktası, şüphesiz hangi söz öbeklerinin deyim olarak kabul edilmesi gerektiği hususudur. Derleyici, sözlüğüne deyim seçerken, esas olarak Dr. Necmi Akyalçın’ın *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz* (Ankara 2012) adlı sözlüğünün başında açıkladığı, kendisinin de “Açıklamalar” yazısında (s. 7-11) aktardığı ilkelere uygun hareket ettiğini yazmaktadır (s.7-9). Bütün dikkatine rağmen, yine de

sözlüğünde deyim olup olmadığı tartışmalı söz öbeklerinin bulunabileceği endişesini taşıdığını açıklama erdemi göstermiştir. Gerçekten de, sözlükte benzeri birçok çalışmada daima karşımıza çıktığı gibi deyim olarak niteleyemeyeceğimiz bazı söz varlıklarına rastladığımızı görmekteyiz. Bu nitelemeye eski geleneksel deyim sözlükçülüğünün payı büyük, derleyici İbrahim Gösterir'in ise küçüktür denebilir.

Deyim tanımı, nitelemesinde bizce karışıklığın temel sebebi şöyle açıklanabilir. Öncelikle ana dilimiz Türkçenin, az söz varlığıyla çok anlam ifade eden, mecazlı anlatımın egemen olduğu bir dil özelliğine sahip bulunduğunu bilmek zorundayız. Metafizik kökenli dillerin tamamında bu durumun ağır bastığını görmekteyiz: Arapça, Farsça, İbranice gibi. M. Ali Ağakay'ın *Türkçede Mecazlar Sözlüğü* (Ankara 1949) ve Mustafa Nihat Özön'ün tamamlamadığı *Türkçe Tâbirler Sözlüğü I: A-D Harfleri* (İstanbul 1943) ile TDK'nin *Derleme, Tarama Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük*'ü dilimizde bir kelime veya kelime grubunun ne çok anlamının bulunduğunu apaçık göstermektedir. Bir fiil veya sıfatın bir anlamını esas alıp diğer anlamlarını deyim kabul etmek mümkün müdür? Mecazlı anlatım, edebiyatımızda bir yazarın sanat yeteneğini ortaya koyan bir özellik olarak da daima alkışlanmıştır. Bu yüzden birçok yazar, kelimelere, takımlarına yeni anlamlar, telmihler yükleyerek dilimizi zenginleştirmeye çalışmışlardır. İşte bu temel eğilim, özellik dolayısıyla dilimizdeki birçok fiil/eylem, sıfat, ikileme, benzetme, meslek veya bilim terimi deyim sanılıp sözlüklere alınmıştır. Bizce, derleyicinin sözlüğünde deyim olmadığına inandığımız sözlere dair bazı örnekler şunlardır: *Ağzına dolamak, ağzı bağlı, akli çalık, akıl aramak, aklını uçurmak, akli kaymak, akli dolaşmak, akli esmek,*

ala ağız, Arafat cambazı, avara gasnak, ayağı dışarı, avrat ağızlı, ayıdan azma, bağıri yoka, bal kuyusu, başını çullamak, bayırın iti, burnu hokralı, böğrü yastıklı, cam güzeli, canı kaynamak, candan üzülme, çayır danası gibi, han kapısı gibi, hamam oğlanı gibi, kırık nohut, koyun ayağı gibi, kör eşek, kör kedi, kuru dirgen, küçüğüm gibi, öküz arabası, saka beygiri gibi, taş kafa, Yörük tüfeği gibi, zilli maşa, zom zom kavaklı.

Bununla beraber, sözlükte deyim sözlüklerine girmesi gereken çok sayıda söz öbeğinin bulunduğu da kabul etmeliyiz. Bu sözlerden bir bölümü, Çorum yöresine özgü, TDK'nin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* derlemesine girmiş gruptan. Henüz, kalıplaşma, yaygınlaşma sürecini tamamlamamış durumdadır. Ancak genel, yaygın deyim özelliğinde olanlar da var. Bazı yazılarımızda belirttiğimiz gibi Türkiye Türkçesinin iki atasözü ve deyim sözlüğüne ihtiyacı var. Birincisi; bütün yazma ve basma eserlerin taranmasıyla oluşturulmuş, sansüre tabi tutulmamış, tanıklı (*Türkçenin Tarihsel Sözlüğü*'ndeki gibi) sözlük/katalog arşiv çalışması olarak düşünülebilir, ikincisi bugünkü topluma sunabileceğimiz söz varlıklarından oluşan çağdaş atasözü ve deyim sözlükleri (*Güncel Türkçe Sözlük* gibi).

Sözlüğün değerini, önemini belirtmek açısından derleyicinin "listesini verdiğimiz sözlüklerde bulunup bulunmadığını araştırdık" ifadesine güvenerek, herhangi bir karşılaştırma yapmadan, ya hiç ya da çok az duyulduğuna inandığımız bazı deyimleri, Çorum ağzında kullanılış örneğini vermeden sıralamak istiyoruz:

• *Ağzımda insan eti mi kokuyor?* (s. 19)

Çevresinden yakınlık görmeyen kişilerin, "Biz insan yemeyiz." anlamında sitem sözüdür.

- *Ali evlendi, Güllü gelin oldu.* (s. 26)

İş işten geçti.

- *Başı çuvala* (s. 44)

Nasıl sonuçlanacağı belli olmayan işler için söylenir.

- *Bir dalda kırk ceviz görmezse taş atmak* (s. 51)

Çok kazançlı olacağına inanmadan bir işe girişmemek. Osmancık'ın Âşıkbükü köyünde "*dalda cevizi çift görmeden taş atmamak*" biçiminde söylenir.

- *Bu bıçak Keskin'e varmış da gelmiş.* (s. 58)

İyice körelmiş, keskinliği kalmamış bıçak için söylenir.

- *Develeri katardan mı ayrıldı?* (s. 81)

"*Ne sorunu var sanki? Önemli bir yıkım mı yaşadı?*" anlamında söylenir.

- *Eleğini kayaya asmak* (s. 94)

Güçlük çıkarmak, işi yokuşa sürmek.

- *Hangi bayrağa selam vereceğini bilememek* (s. 119)

Hangi yanı destekleyeceğine karar verememek, bir o yanı bir bu yanı desteklemek.

- *Kaşık kalıbı yapmak* (s. 147)

Bir işi kuralına uygun yapmak.

- *Kör Dede'nin kiraz sattığı günler geçti.* (s. 160)

İçinde bulunulan durumun değiştiğini, eski tutumların önemini yitirdiğini belirtmek için söylenir (Doğuş hikâyesi var.)

- *Örs gibi oturup körük gibi solumak* (s. 183)

Bir toplulukta bir konu konuşulurken; konuşması gereken kişinin konuşmayı sınırlı bir şekilde kaba kaba soluması üzerine söylenir.

- *Padişahın develeri de yalın ayak geziyor.* (s. 184)

Herkesin kendine göre bir derdi var, anlamında söylenir.

- *Taşıyla örülüp toprağıyla karılmak* (s. 204)

Yapılan bir işte çok emeği olmak.

- *Üstüne yılan atsan kalkmaz.* (s. 215)

Çevresindeki olaylara aldırmayıp rahatsızlığı bozmayanlar için söylenir.

- *Yemeğini tabağa yedirmek* (s. 221)

Tabağında yemek artığı bırakmamak.

- *Yüz bar olmak* (s. 228)

Bir kişi ile bir daha yüz yüze bakamayacak duruma gelmek.

Sonuç olarak, Çorumlu eğitimci İbrahim Gösterir'in yazılı ve sözlü kaynaklardan derleyerek oluşturduğu *Çorum Yöresi Deyimler Sözlüğü* çalışmasının; benzeri yayınlarla ilgili değerlendirmeleri önemli ölçüde dikkate alarak hazırlanması dolayısıyla daha güvenilirdir, yararlanılabilir bir düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Derleyicinin, yeni baskılarda daha olgun, tatmin edici bir deyimler sözlüğüne ulaşacağına inanıyoruz.

